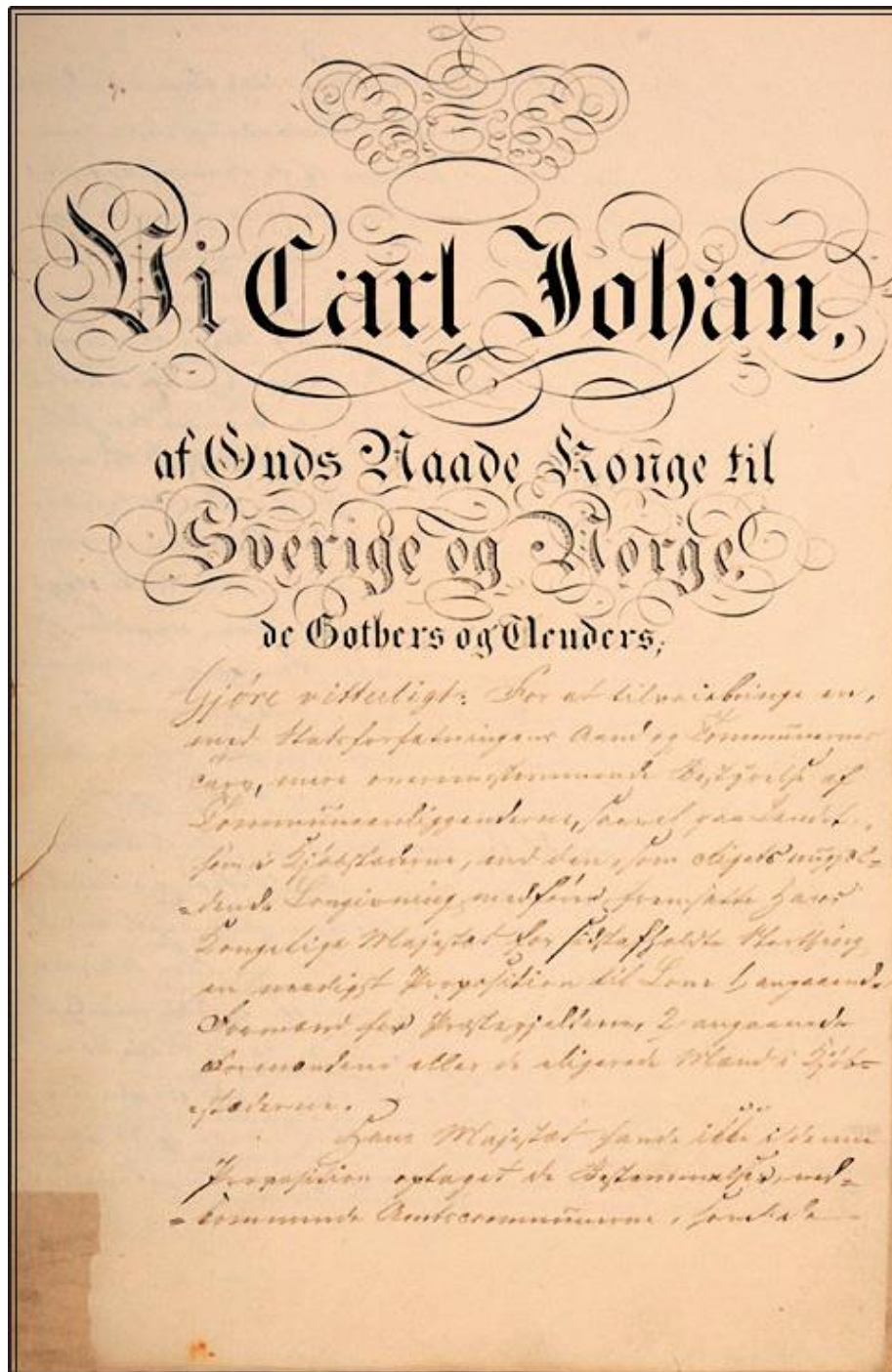


## Formannskapslovene - handlingsrom og modernisering - et mulig forskningsfelt for lokalhistorikere?

Skrevet av Ola Alsvik



Kongelig proposisjon til lov om formannskaper, datert 1. mars 1836.  
Stortingsarkivet. Foto: Odd Harald Kvammen

### «Den negative handlingsregelen»

*Jeg synes jeg hører spørsmålet allerede: Er det virkelig noe mer å si om formannskapslovene? Etter to store åremålsmarkeringer – 100-årsjubileum i 1937 og 150-årskalas i 1987 – med en ledsagende overflod av jubileumsskrifter, årboksartikler, bygdebøker og avisartikler. Etter alt dette, er det virkelig behov for flere fortellinger eller analyser av hendelsene som fant sted for snart 180 år siden, eller av lovens tekst og ordlyd, eller av valgene og ordningene den skapte? Jeg forstår virkelig disse innvendingene, og i denne korte artikkelen har jeg ikke tenkt å si så mye om hva loven inneholder, hva som står der rent positivt, men konsentrere interessen om noe som ikke står, men som likevel ble helt avgjørende for formannskapslovenes betydning på lenger sikt, nemlig «den negative handlingsregelen». Hva er det vi mener med dette, og hvilken betydning har det hatt?*



*Sørums herredstyre i 1901 samlet på Sørvald, som da var herredshus i Sørums. Med på bildet er, i alfabetisk rekkefølge etter etternavn: Anders Olsen Aasgaard, Johan Asak, Hans J. Bøhler, O. Frogner, Jens Hexeberg, Albert Hovind, E. Hval, A. Hylland, Karl Martin Jensen, C.J. Lystad, Johan Gulbrandsen Løhren, Halvor Merli, Adolf Sagen, Hans Larsen Schea, Karl E. Sennerud, Karl Dyvart Skrøver, Olaf Kristian Torbjørnsrud, Alfred Andersen Wilberg, Andreas Hansen Wilberg, Helge Wølneberg, Engebret Olsen Wølner, Ole Egner Wølner, Laurits Hansen Yssen, O. Yssen. Dette er et sjeldent herredstyrebilde, tatt ute en kald dag der alle har ytterklær og hodeplagg.*

### Innledning

Vi trenger en liten innledning for å forstå hva som menes: I utgangspunktet ble det oppfattet slik at loven skapte to forskjellige typer av kommuner. På den ene siden en rekke såkalte særkommuner: Sognekommunen, brannkommunen, bygningskommunen, havnekommunen osv. På den andre siden de alminnelige kommunene: Herredskommunen, bykommunen og fylkeskommunen. Dette kan virke forvirrende, men hovedpoenget i vår sammenheng er at det bare var de førstnevnte, altså de mange særkommunene som loven påla positive oppgaver. I alle fall ble det oppfattet slik av samtida og ettertida. Sognekommunene fikk for eksempel ansvar for skole-, fattig- og veistellet, som var de sentrale kommunale oppgavene.

Når det gjaldt herredsstyret derimot, var avgrensningen rent negativ, noe som ble tolket slik at herredsstyret fritt kunne påta seg oppgaver som ikke direkte var lagt til annen myndighet.

Opprinnelig ble den negative handlingsregelen tolket meget vidt. Fra bystyret i Kristiania gjengir høyesterettsdommer Henrik Bahr en sak fra annen halvpart 1800-tallet som illustrerer hvor stort det kommunale handlingsrommet ble vurdert å være i tida etter 1837. Hva saken i seg selv gjaldt, er nærmest glemt, og heller ikke så viktig i vår sammenheng. Men det underliggende prinsipielle spørsmålet i debatten er betydningsfullt, nettopp fordi det gjaldt hvor fritt bystyret sto når det bevilget bruk av skattepenger. Én representant hevdet under debatten at det et eller annet sted måtte finnes en grense for hva en kunne tillate seg innenfor lovens vide rammer, men han ble satt kraftig på plass, forteller Bahr, av en kollega, som visstnok var professor i jus. [...] hvis bystyret fant det ønskelig at hans ærede medrepresentant lærte å danse, kunde ingen makt i verden, hindre bystyret i å bevilge penger til dansekursus for ham.

Ettertida syntes nok at dette var å gå litt langt, og i forbindelse med behandlingen av den nye formannskapsloven av 1921 ble det foreslått et par formelle avgrensninger i kommunestyrets rett til å bevilge penger. Formannskapslovkomiteen foreslo å lovfeste «at et kommunestyres virksomhet bare er begrenset på den måte at det ikke må tre andre lovbestemte myndigheters kompetanse for nær eller utøve næringsvei som er forbeholdt andre». Denne endringen – som nærmest var kosmetisk – kom ikke inn i den endelige lovteksten, og viser hvor forsiktig Stortinget var med å gjøre innskrenkninger i kommunestyrets handlefrihet. Med andre ord: Både samtida og ettertida bekreftet den negative handlingsregelen som ga kommunestyrene et meget vidt handlingsrom. Men hvordan brukte kommunene handlingsregelen? Hva slags konkrete politiske konsekvenser fikk den?

#### «Den negative handlingsregelen»

Mange av oss assosierer først og fremst ordet negativ med noe som er nektende (negativt svar), nedslående (negativ respons) eller avvisende (negativ oppførsel), men i denne sammenheng er det en annen betydning av ordet som menes. Nemlig negativt forstått som noe det ikke er sagt noe bestemt om, slik vi for eksempel bruker ordet når vi snakker om negativ avgrensning. Når jurister og historikere har snakket om at kommunens virkeområde var negativt bestemt i formannskapslovene, så menes altså at det ikke ble sagt noe klart og tydelig om handlingsrommet. Kommunene kunne med andre ord «ta på sig enhver oppgave som ikke er uttrykkelig forbudt av loven.» Det er dette forholdet som har fått uttrykk i den negative handlingsregelen.

I denne artikkelen bruker jeg begrepet slik Håvard Teigen anvender det i artikkelen «Kommunane som nærings- og innovasjonsaktører», der Teigen slår fast at «Den negative handlingsregelen» er ein viktig føresetnad for aktiviteten til kommunane. Regelen sikter til at kommunane kan engasjere seg i alle aktiviteter som ikkje eksplisitt er forbodne eller lagde til andre aktører gjennom særlovgeving.» Teigens artikkel har vært en viktig inspirasjonskilde for dette bidraget til årboka og anbefales på det varmeste.

## Mye er skrevet om temaet

Bygdebokforfatterne har skrevet forholdsvis mye om dette temaet, både innenfor områder som sosial- og velferdspolitik, skolepolitikk, samferdselspolitikk og næringspolitikk. Videre har det utkommet en rekke spesialpublikasjoner om konkrete tiltak kommunene har satt i gang, som aldershjem, skoler, brannkasser osv. Denne store litteraturen inneholder et vell av empirisk informasjon, men informasjonen har i mindre grad blitt synliggjort. Da norsk historieskrivning for noen år siden ble evaluert av nordiske kolleger, var et av de viktigste ankepunktene mot lokalhistorien at resultatene i for liten grad ble bearbeidet videre – eller sekundærraffinert som evalueringsutvalget kalte det:

I oppfølgingen av de lokalhistoriske utgivelsene bør mer problematiserende spesialstudier utarbeides. De kan løfte fram ny kunnskap og/eller sette spørsmålstegn ved etablerte, nasjonale forestillinger. En måte å bearbeide resultater av lokalhistorisk forskning som kanskje kunne benevnes «akademisk sekundærraffinering», er interessant og etter utvalgets mening vel verd å oppmuntre.

## Hva skjedde på Romerike?

Noe av formålet med den foreliggende artikkelen er nettopp denne typen sekundærraffinering. Nærmere bestemt ønsker jeg å sette sammen kunnskap fra den lokalhistoriske litteraturen for å undersøke hvordan kommunene på Romerike valgte å handle innenfor rammene av den negative handlingsregelen. Søkelyset skal særlig rettes mot tiltak som hadde til hensikt å stimulere utvikling og endring («modernisering») av det lokale næringslivet i tida fra formannskapslovene ble vedtatt og fram til slutten av mellomkrigsåra. To typer tiltak skal stå i sentrum, sparebankene og elektrisitetsverkene, som i to ulike faser innenfor denne lange perioden, er blitt framstilt som de viktigste moderniseringstiltakene på lokalplanet. Er det mulig å få et bilde av dette på basis av den lokalhistoriske litteraturen? I så fall: Hva slags bilde får vi? Og hvordan samsvarer det regionale bildet fra Romerike med det nasjonale bildet som forskningslitteraturen på feltet tegner?

### «Akademisk sekundærraffinering»

I 2009 ble norsk historisk forskning evaluert av en nordisk komité, som ble ledet av den svenske historikeren Bo Stråth. Lokal- og regionalhistorisk forskning fikk forholdsvis bred omtale. Utvalget påpekte den store betydning lokalhistoria har i norsk historieskrivning, men stilte seg blant annet kritisk til at de store kunnskapsreservoarene som finnes i by- og bygdebøkene ikke ble bearbeidet videre og brukt til å få svar på mer generelle problemstillinger. Utvalget oppfordret derfor norsk historieforskning til å bruke den eksisterende lokalhistoriske litteraturen mer på tvers og med utgangspunkt i problematiserende spesialstudier. Dette ble kalt for «akademisk sekundærraffinering». Mer konkret: Mange temaer er felles for en rekke lokalhistoriske tekster – for eksempel spørsmål om formannskapenes funksjoner eller initiativer kommunene tok på områder som næringsutvikling, samferdselspolitikk, sosialpolitikk og skoleutbygging. Å sammenligne, sammenstille og trekke slutninger på basis av dette, har vært mangelvare. Og her ligger det et vell av interessante spørsmål for engasjerte lokalhistorikere.

## Sparebankene – den første moderniseringsmotoren

Den negative handlingsregelen ga kommunene stor aksjonsradius, men også – selvfølgelig – mulighet til å la være å gjøre noe som helst. Og i de historiske framstillingene av kommunene er det ofte det siste som dominerer: «Kommunene hadde handlingsrom, og de aller fleste fylte dette handlingsrommet med passivitet», står det for eksempel i en historisk analyse av kommuneideologien som utkom som en del av makt- og demokratiutredningen i 2002.

Noenlunde samme posisjon inntar historikeren Rolf Danielsen i avslutningskapitlet til den store jubileumsboka om kommunenes historie – Folkestyre i by og bygd – som utkom i forbindelse med 150-årsjubileet for formannskapslovene i 1987. De sosiale elitene i lokalsamfunnet var tradisjonelt preget av «spareholdninger», sier Danielsen, og de brukte derfor den nyvunne frihet som loven ga dem til «å redusere kommunens virkeområde.»

Passivitet og sparing er nøkkelordene når historikere har beskrevet kommunenes historie i de første tiåra etter at formannskapslovene ble innført. Og denne beskrivelsen har også farget vårt syn på aktørene bak politikken – de lokale elitene, og særlig bøndene, som er blitt tegnet som passivt pengepugende lokalister, uten blick for annet enn gullet de hadde på kistebunnen. Først en generasjon eller vel så det seinere, på 1880-tallet argumenterer Danielsen, kommer et omslag til en mer aktivistisk politikk fra de lokale elitenes side.

Men hvor godt samsvarer dette bildet med det vi kan kalle virkeligheten? Kanskje er det behov for nyansering. Spareholdninger gjorde seg gjeldende på alle områder, ikke minst når det gjaldt tiltak som vi i dag vil oppfatte som velferdspolitik – fattigvesen, helsestell, skolevesen osv. Men sparing betydde ikke nødvendigvis passivitet. Snarere tvert imot. Sparing og aktivisme kunne godt kombineres.

## Etablering av banker

La oss ta et eksempel: Allerede den 11. desember 1837 skrev Eidsvoll-bonden Amund Hoel et brev til formannskapet, «hvori formannskapetets oppmerksomhet henledes på opprettelsen av en sparebank i Eidsvoll.» En av aktivistene i det nye formannskapet, kapellan Ole Severin Olsen, grep

straks tak i saken og utredet den grundig. Olsen startet med å samle inn opplysninger om andre sparebanker. Fenomenet var nokså nytt på denne tida. Den første sparebanken – Christiania Sparebank – ble opprettet i 1822. Andre byer fulgte etter i åra som fulgte, slik at det var ni banker til sammen i 1826. Så fulgte noen pauseår, før en ny liten bølge kom på midten av 1830-åra, da sju banker ble etablert. Tre av disse var bygdebanks. Fenomenet var altså ikke begrenset til byene lenger, noe kapellan Olsen noterte seg da han framla sin betenkning om saken for formannskapet i 1839. Olsen ville selge kornmagasinet i bygda, slik det allerede var gjort i andre bygder. Pengene skulle bli bankens grunnfond.

Historikeren Edvard Bull, som er en av forfatterne av Eidsvolls historie, spør om det kan ha vært et filantropisk ønske som fikk en prest til å gå så sterkt inn for å opprette en bank i bygda. Tanken er nærliggende, og tilsvarende tenkning lå bak mange bank-initiativer. Sparing var en form for oppdragelse av samfunnets underklasser, og dette filantropisk-disiplinerende motivet lå bak de første bølgene av sparebankopprettelser på 1820- og 30-tallet. Men omtrent på den tida prelat Olsen gikk i gang med sitt prosjekt, brøt en ny motivkrets fram, nemlig at formålet med en sparebank var å skaffe «virkosomme medborgere» lån til driftskapital. Mens den første sparebanken, Christiania Sparebank, ble etablert på bakgrunn av filantropisk ideologi, var det økonomiske motiver av reneste sort som lå bak banken i nabokommunen Aker.



*Styret i Eidsvoll sparebank, Eidsvoll Fotoklubb 1921. Fra venstre sittende: Anton Haga, Guttorm Hammersborg, Olaf O. Julsrud, Erik Opsahl og J.Th. Davidsen. Stående bak: Banksjef Gudbrand Bræk.*

Aker Sparebank hadde nemlig som uttalt mål å være «et etablissement for pengeindustrien». Slik var motivasjonen bak Eidsvoll Sparebank, som etter mange utsettelse ble etablert i 1848. Det skjedde midt i en strøm av banketableringer i nabokommunene på Øvre og Nedre Romerike. Alt i 1843 hadde Hurdal fått sparebank. Samme år kom det bank i Fenstad sogn i Nes. Aurskog fikk sparebank i 1846. Fet, Rælingen og Gjerdrum året etter. I 1848 kom det sparebanker i Eidsvoll og Ullensaker, og i 1850 i Nittedal. Nes hovedsogn fikk bank i 1855, og annekssognet Udnes året etter. Nannestad sparebank ble stiftet i 1859, Skedsmo og Sørumsund i 1865.

## Bankformål

Hensikten med bankene på Romerike varierte litt. Noen steder finner vi reflekser av den eldre filantropiske tenkningen i formålsparagrafen, som i Aurskog der det heter i sparebankens plan at den: «[...] har til Formaal at modtage Penge fra Personer af begge Kjøen, i Særdeleshed af Arbeids- og Tjenestefolk, og at gjøre samme frugtbringende for Eierne ved Beregning af Renter, og ved at lægge disse til Capitalen [...]». De fleste steder, som for eksempel i den fire år yngre planen fra Nittedal, er imidlertid alle henvisninger til samfunnets sosiale underklasse borte, og det er rene økonomiske motiver som løftes fram.

Første paragraf taler et tydelig nok språk: «Hensigten med denne Indretning, hvis oprindelige Fond er dannet ved Salg af en Deel Nitedals Sogns Byg- demagasin tilhørende Korn, er dels at virke som Sparebank ved at modtage Indskud i Penge og gjøre samme frugtbringende for Eierne ved Forrentning, dels at komme Medborgere til Hjælp med Discontolaan paa mindre Summer.» Det var altså en viss brytning mellom filantropiske og forretningsmessige motiver på Romerike, noe som er interessant i seg selv, men enda mer interessant er en annen brytning som vi kan tolke ut av formålsparagrafen i Nittedal – og som også gjorde seg gjeldende i Eidsvoll.

Kapellan Olsen foreslo opprinnelig å gjøre hele kornmagasinet til grunnfond for sparebanken, slik det ble gjort mange steder. Men flertallet i Eidsvolls formannskap ville bare omsette alt kornmagasinet eide utover 800 tønner. Slik fortsatte kornmagasinet sin virksomhet, og i praksis fikk kommunen dermed to låneinstitusjoner – én med referanse til det gamle sjølbergings-samfunnet, og en annen med referanse til det framvoksende pengesamfunnet. Edvard Bull undrer seg litt over dette, for mens bøndene måtte betale en skjeppes korn i overmål av tønna hvis de lånte korn fra magasinet – noe som tilsvarte 12,5 prosent rente – så var bankrenta på pengelån under halvparten så stor. Kanskje var det minnene om krig og krisetid som motiverte formannskapet til å holde fast ved naturhusholdets viktigste låneinstitusjon, men mest sannsynlig var det nok at pengehusholdet ennå ikke hadde fått fullstendig gjennomslag på Romerike, eller rettere sagt: Bygdeelitene på Romerike hadde ennå ikke erkjent hvor kraftig samfunnet var i ferd med å endre seg.

## Samfunnsendringer

Her er vi ved et hovedpoeng, for selv om de omfattende endringsprosessene fra naturalhushold til pengeøkonomi ikke var fullt ut erkjent, så representerte opprettelsen av sparebankene et av de viktigste redskap det norske samfunn utviklet for å fremme denne overgangen og dermed ett av de viktigste trekkene ved det vi kan kalle moderniseringen av Romerike. På det meste – i 1929 – var det 638 sparebanker i Norge. Omtrent på samme tid – i 1931 – var også antall kommuner på sitt høyeste, nemlig 747, et rekordtall som holdt seg fram til 1942. På det høyeste var det altså mer enn 100 flere kommuner enn det var sparebanker, men likevel er tallet på lokale bankinstitusjoner så høyt at det sikret at hele Norge ble med i den store moderniseringsprosessen.

Hvis vi sammenligner med Europa for øvrig, kan vi danne oss et bilde av hvor viktig dette var for den økonomiske utviklingen. På det europeiske kontinentet var det nemlig mange områder, ja faktisk hele regioner, som ikke ble trukket med i moderniseringa. En viktig årsak til dette var mangelen på kapital, eller mer presist sagt, mangelen på fungerende lokale og regionale institusjoner som kunne bidra med kapital til å realisere overgangen. Lars Thue, som har studert sparebankenes framvekst på nasjonalt plan, har sagt at etableringen av slike historiske institusjoner er nøkkelen til å forstå framveksten av det moderne Norge. Og i de første og historisk avgjørende moderniseringsåra fram til ca. 1860, ble alle sparebankene opprettet av kommunene. Båndene til kommunen, og primært til formannskapet, fortsatte å være sterke gjennom mye av 1800-tallet. Som historikeren Sverre Steen har påpekt, var det i mange tilfeller kommunens formenn eller representanter som satt i styrene for de nye bankene.

Mange ganger ble overskuddene også brukt på kommunale formål, og i enkelte tilfeller ble overskuddene fra banken til og med brukt for å dekke opp underskudd i en eller annen kommunal kasse – i strid med bankens egne vedtekter.

### Nye veier i Nannestad

Ett eksempel har vi fra Nannestad, der den kommunale fattigkassa i 1862 hadde akkumulerte lån i sparebanken på 135 spesidaler. Vanligere var det heldigvis at kommunen lånte av banken til lokale samferdselsprosjekter, som bruer eller veier. Den største låneposten Nannestad kommune hadde i 1862 var nettopp til bygging av nye veier. Hele 610 spesidaler gikk med til dette formålet, mens bru-prosjektene Krokfoss i Holter sogn og Hombleidal i hovedsoknet til sammen utgjorde låneposter på 282 daler (inkludert avlønning av en murmester). Videre hadde kommunen tatt opp banklån til kommunegården på 580 daler, slik at de samlede lånene beløp seg til 1607 spesidaler.

Eksemplet fra Nannestad kan sannsynligvis generaliseres. Kommunene på Romerike var de fremste drivkreftene på lokalplanet for modernisering av lokalsamfunnet, og det viktigste redskapet var sparebanken – en institusjon kommunene selv hadde skapt. Flere tilsvarende institusjoner, altså institusjoner som fremmet moderniseringen, vokste fram i samme periode: Lokale brannkasser ble etablert i mange kommuner, og det kan se ut som kommunene mange steder også gikk i spissen for å opprette brannkassene, som altså var lokale forsikringselskap. Som Håvard Teigen har påpekt, mangler vi imidlertid konkret forskning på brannkassene. Og heller ikke lokalhistorikerne har vært like opptatt av brannkassene som av sparebankene. Lokale forsikringselskap av denne typen vokste imidlertid fram parallelt med bankene, og det virker ikke som en dristig antakelse å tro at det var de samme aktørene – den samme lokale eliten – som sto bak begge initiativene, og at det følgelig på personplan var de samme miljøene eller lokale nettverkene som skapte dem begge. Men organiseringen var forskjellig. Bankene hadde sine grunnfond, som garanti for kundenes penger; brannkassene ble derimot organisert etter et gjensidighetsprinsipp, der de forsikrede garanterte kollektivt for hverandre hvis ulykken skulle være ute. Til å begynne med var brannkassene små, men etter hvert som de fikk større finansielle muskler, ble også de viktige kilder når større lokale prosjekter skulle finansieres.



*Nannestad Sparebank ca. 1950.  
Foto fra Akershusbasen.*

Et siste døme på moderniseringsinstitusjoner i lokalsamfunnet på 1800-tallet (blant mange som kunne nevnes) er samvirketiltakene, som nok sto i et fjernere forhold til kommunen som institusjon, men hvor det igjen er snakk om nettverkssammenfall. Selv om formannskapet – i egen-

skap av formannskap – ikke var initiativtaker eller eier av kooperasjoner, så var mange av medlemmene eller herredsstyrets representanter sentrale i arbeidet med å få i stand slike tiltak.

Håvard Teigen gjør her en viktig distinksjon. Han skiller mellom formannskapet som arena for moderniseringstiltak, og formannskapet – eller for den saks skyld representantskapet – som nettverk for tiltak som på ulike måter fremmet modernisering av samfunn og næringsliv på lokalplanet. Formannskapets funksjon som nettverk strakte seg selvsagt lenger og videre ut i lokalsamfunnet enn formannskapet som arena. Og kanskje har denne funksjonen vært under- vurdert og i alle fall understudert i den lokalhistoriske forskningen, så vel av akademisk skolerte historikere som av den lokalhistoriske spisskompetansen – de som tidligere ble kalt amatører.

### Handlingsrommets aktører – nettverk og arena

Et nærmere studium av nettverk, ved siden av arena, kan kanskje bidra til å nyansere noen av de litt mer bastante påstandene om kommunen fra historiker- og samfunnsviterhold, for eksempel at kommunen nærmest var fraværende i innbyggernes liv før annen verdenskrig: «Før krigen trengte likevel innbyggerne i de fleste kommuner ikke å ha stort annet med kommunen å gjøre enn å betale sin skatt og eventuelt stemme ved kommunevalg, hvis de ikke gikk på skole, mottok alderstrygd eller var sosialt nødlidende.» Hvis vi tar utgangspunkt i kommunen som arena, altså som politisk-administrativ institusjon i lokalsamfunnet, så stemmer vel dette ganske bra. For det var først etter krigen at kommunen gjennomgikk det «hamskifte», som gjorde at kommunen ble synlig og håndfast for innbyggerne. Sentrale samfunnsforskere har beskrevet utviklingen etter krigen som så dramatisk, at det ikke bare er tale om et brudd i utviklingen av kommunen, men faktisk om noe helt nytt: «[...] dagens kommuner har bare navnet til felles med kommuner i den nære etterkrigstid.»

Som sagt: Legger vi all vekt på kommunen som politisk-institusjonell arena i mer avgrenset forstand, kan tesen om at det skjedde et dyptgripende brudd i kommunens utvikling etter annen verdenskrig, ha noe for seg. Men hvis vi har et mer utvidet kommunebegrep, det vil si et begrep som forstår «kommune» både som politisk-institusjonell arena og som samfunnsutviklende nettverk, framstår tesen mer problematisk. For selv om den kommunale næringsaktivismen – som står i sentrum for denne artikkelen – har endret seg mye og har gjennomgått mange faser fra formannskapslovene ble vedtatt og til i dag, så kan vi identifisere et par sterke og tydelige kontinuitetsskapende trekk. Den negative handlingsregelen representerer ett av de kontinuitetsskapende trekkene. Et annet trekk er at initiativene til næringsaktivismen på lokalsamfunnsplan kommer fra det vi kan kalle kommunen i utvidet forstand, forstått som arena og som nettverk. Selv om disse faktorene skaper kontinuitet, så påvirkes de selv- sagt av en rekke ytre forhold – av statens politikk, av sosiale endringer og økonomiske konjunkturer, og dermed får vi store variasjoner i utviklingen fra 1837 til årtusenskiftet.

På basis av variasjonene har Håvard Teigen inndelt kommunens be- tydning for moderniseringen av norske lokalsamfunn i tre overgripende perioder. Den første perioden kaller Teigen «Moderniseringa frå naturalhushald til pengeøkonomi», og den omfatter i grove trekk tida fra 1837 til omkring 1900. Stort sett sammenfaller denne perioden med de historiske endringene som vi har beskrevet og drøftet ovenfor, og det er nettopp etableringen av sparebankene som Teigen framholder som den sentrale institusjonelle drivkraften i overgangen fra det ene økonomiske systemet til det andre: «Hovudkjenneteiknet til moderniseringa var auka bruk av pengar både som bytemiddel og som grunnlag for sparing og investering.» En av de viktigste faktorene bak overgangen til industrisamfunnet var nett- opp økt sparing og investering. Og følgelig var det nettopp etableringen av bankene, ved siden av andre finansinstitusjoner og institusjoner innenfor varehandelen, som var avgjørende for endringene, argumenterer Teigen.



Periode nummer to – som omfatter tidsrommet fra århundreskiftet til 1960 – knytter Teigen til «utbygginga av energi- og kommunikasjon». Og den siste perioden, som han strekker ut mellom ca. 1960 og 1995, er kjennetegnet av «Næringsutvikling som vekststrategi». Den første perioden har vi allerede drøftet, den siste faller utenfor artikkelens ramme, men periode nummer to er relevant i vår sammenheng – og reiser en rekke spørsmål: Hvordan opptrådte kommunene som samfunnsformere og næringsutviklere i tida fra forrige århundreskifte til slutten av mellomkrigsåra? Hva er de viktigste trekkene i utviklinga på Romerike, er det forskjeller mellom kommunene i regionen, og skiller vår region seg fra andre regioner eller fra nasjonale mønstre?



*Fet Spareforenings hus, Gamlegården til høyre og til venstre Moe-butikken, fotografert i 1940. Fet Spareforening, navnet var opprinnelig Fet Handelsforening, ble stiftet i 1870, i spissen sto blant andre ordfører i Fet og Rælingen Ole Hagen. I starten ble det ansatt varekjører med hest og vogn. Spareforeningen var ingen krambu, men et varemagasin, hvor man kunne få kjøpt det man trengte. Det var gode kommunikasjoner, jernbanen brakte varer fra Kristiania til forretningen omtrent her dag.*

---

**Hele artikkelen** om «*Formannskapslovene - handlingsrom og modernisering - et mulig forskningsfelt for lokalhistorikere?*» er på 20 sider, og har en mengde flotte gamle bilder. Videre kan en lese om «Bjarne Holter forteller om kornmagasinet og Nannestad Sparebank», «Elektrisitetsverkene – den andre moderniseringsmotoren?», «Kommunene på Romerike og det norske system», «Avslutning – hypoteser og behov for mer forskning», samt oversikt over litteratur og noter.

Denne artikkelen er en av 17 artikler i den rikt illustrerte boka «*Romerike i dampens tid*», som er på 322 sider, koster kr 400,-, og kan kjøpes på Romerike Historielags Hus, og i de lokale historielag.

## Alle artikler i «Romerike i dampens tid»

1. *Romerike etter 1854*  
av Jan E. Horgen
2. *Landbruket 1850-1900 - den første store moderniseringen*  
av Tom J. Bauer
3. *Fet - et bygdesamfunn i endring*  
av Thomas S. Berg
4. *Strømmen - et tettsted vokser fram*  
av Leif Thingsrud
5. *Lillestrøm - kimen til et nytt sentrum*  
av Svein Sandnes
6. *Lurkafamilien - ei slekt i Lillestrøm*  
av Kari Westbye
7. *Jessheim - et sted blir til*  
av Ola H. Fjeldheim
8. *Amerika eller Aker - en kartlegging av utvandringen fra Romerike 1851-1910*  
av Elisabeth Koren
9. *Mennesker i utvandringen - tre historier fra Rælingen og Gjerdrum*  
av Lene Skovholt og Grete Andersen
10. *Thranebevegelsen på nedre Romerike*  
av Nils S. Våge
11. *Formannskapslovene - handlingsrom og modernisering*  
av Ola Alsvik
12. *Kirker på Romerike 1850-1900*  
av Jan E. Horgen og Kari Westbye
13. *Bygge- og buskikk på Romerike*  
av Jan E. Horgen
14. *Dyrkning av Frukttrær og Kjøkkenvækster giver det største Udbytte av Jorden - Hagebruk på Romerike 1850-1900* av Mari Marstein
15. *Sild og poteter - mat og levekår på Romerike 1850-1900*  
av Kari Westbye
16. *Pyntesjuka og nøysomme romerikinger - om drakthistorie*  
av Bjørn S. H. Haugen
17. *Kongens lystslott og Romerikes kulturlandskap - maleren Joachim Frich*  
av Ellen J. Lerberg

